

Концепції взаємодії людини і суспільства в контексті соціокультурних засад: теоретико–методологічні виміри

Дається аналіз взаємодії людини і суспільства, які є неоднозначними і суперечливими і детермінуються об'єктивною реальністю; аналіз специфіки суспільства пов'язаний з розкриттям сутності людини і світу розкриваються компоненти суспільства і механізми соціальної взаємодії людини і суспільства; визначаються дефініції суспільства та різноманітні концепції взаємодії людини і суспільства.

Ключові слова: людина і суспільство, соціокультурні виміри, специфіка суспільства, суть людини, соціальна взаємодія, життєдіяльність суспільства, соціальна система, системний підхід, механізм соціальної взаємодії.

В основі сучасного стану соціальної філософії – взаємодія людини і суспільства, механізмів їх взаємодії і законів існування, місця і ролі людини в у суспільстві. Саме соціальна філософія відповідає на запитання: як саме жити і діяти людині у цьому глобалізованому світі, щоб реалізувати свої можливості, здійснити повноту особистісного самовираження. Соціальна взаємодія – це процес, у якому люди діють і здійснюють вплив один на одного. Механізм соціальної взаємодії включає індивідів, що здійснюють ті чи інші дії і зміни у соціальних спільнотах чи суспільстві у цілому, викликаних цими діями, вплив цих змін на інших індивідів і, на кінець, зворотний зв'язок індивідів [1]. Взаємодія приводить до становлення нових соціальних відносин, які є відносно стійкими і самостійними між індивідами і соціальними спільнотами. Тому суспільство формується з індивідів, соціальних зв'язків, взаємодій і відносин, які приводять його у струнку цілісну систему. На рівні суспільства індивідуальні зв'язки, дії і відносини створюють нову якість, що являє собою системну якість, яка являє собою особливий якісний стан, який не можна розглядати як просту суму елементів. Суспільні відносини носять надіндивідуальний і надособистісний характер, тобто суспільство являє собою деяку самостійну субстанцію, як по відношенню до індивідів первинна, так як кожний індивід, народжуючись, включається у вже сформовану структуру соціальних зв'язків і відносин у якій відбувається його соціалізація. Цілісній системі, якою є суспільство, властива ціла сукупність зв'язків, взаємодій і відносин, у якій найбільш характерними являються кореляційні зв'язки і субординація елементів. Координація – це певна узгодженість елементів, той особливий характер взаємної залежності, яка забезпечує збереження цілісної системи, а субординація – це підпорядкованість, що вказує на специфічне місце, неоднакове значення елементів у мішаних умовах соціальної системи [2]. В результаті взаємодії людини і суспільство останнє стає цілісною системою. Внаслідок цих інтегральних якостей соціальна система набуває певної самостійності по відношенню до складових її елементів, відносно самостійний спосіб свого розвитку.

Аналіз засвідчує, що розкриття специфіки суспільства пов'язано з розкриттям сутності людини і сутності світу. У найбільш загальній формі сутність людини проявляється в дійсності як сукупності (ансамблів) всіх суспільних відносин. З цієї точки зору людська діяльність включає сукупність (ансамблів), тобто безпосередній процес життєдіяльності всіх відносин, що охоплює його життєві потреби і багатоманітність способів їх задоволення; процес виробництва всієї його складовості, систему виробничих, сімейно–побутових та інших сфер суспільних відносин, у тому числі суспільної свідомості, яка проявляється в духовній сфері суспільства; сфері свободи і творчості, у якій людина проявляє себе як суб'єкт соціальної діяльності. Всі ці прояви людської сутності взаємопов'язані поміж собою, тому людська дійсність представлена як цілісність, яка включає в себе все багатство зв'язків і відносин. Основними суб'єктами, носіями суспільних (у т ому числі і віртуальних) відносин являється суспільство і

людина, мережа і людина. Вони представляють собою суб'єктивне буття людської сутності, виявлення людської сутності, тому і саме суспільство виступає як «людина в його суспільних, у тому числі віртуальних відносинах».

Особистість – це соціальна якість індивіда; особистість, як і суспільство, виступає у якості суб'єктивного буття людської сутності, у якості людської дійсності. Особистість і суспільство – це дві взаємопов'язані і взаємозумовлюючі одна одну сторони людської дійсності: немає людини без суспільства і суспільства без людини. Вся попередня історія характеризувалася тим, що прогрес здійснювався за рахунок більшості людських індивідів, груп, класів. Можливості розвитку всіх сутнісних сил, його здібностей були обмежені тими соціальними умовами, які були сформовані у ході людської історії. Тому по мірі становлення і розвитку суспільства неухильно посилюється спрямованість до встановлення соціальної справедливості, рівності, свободи, що відкривають шлях до створення умов для всебічного розвитку особистості та виявлення сутності людського життя [3].

Суспільство слід розглядати в наступних аспектах. В контексті першого аспекту суспільство виступає як носій зв'язків і відносин, у яких люди, взаємодіючи між собою, здійснюють свою життєдіяльність. Тут суспільство виступає як «сама людина» в її суспільних відносинах (К.Маркс) як безпосередній світ буття людини, як діяльність людських сутностей. Слід сказати, що суспільство – це той безпосередній світ, цілісний світопорядок, у якому людина є носієм всієї системи зв'язків і відносин. Людина – це та система зв'язків і відносин, у яких людина реалізує свою сутність [4].

В контексті другого аспекту суспільство представляє собою основну форму інтеграції життєдіяльності індивідів у цілісності. Виступаючи у якості інтегрованої форми взаємовідносин між індивідами, суспільство набуває по відношенню до них відносну самостійність. Воно стає фактором, який виконує регулятивну функцію по відношенню до взаємовідносин між індивідами, а також у відносинах людини з природою. Як інтегроване ціле, суспільство виступає як суб'єктивне буття людської сутності. Суспільство виступає: 1) як суб'єкт і носій життєвих потреб людей і способів їх задоволення (сутність першого порядку); 2) як суб'єкт і носій суспільства, виробництва, способів його здійснення (сутність другого порядку); 3) суб'єкт і носій виробничих і всіх інших суспільних відносин (сутність третього порядку); 4) суб'єкт і носій суспільної свідомості (сутність четвертого порядку); 5) суб'єкт і носій свободи і творчої діяльності (сутність п'ятого порядку). Суспільство у якості інтегрованої цілісності виступає як суб'єкт і носій всезагальних потреб, реалізація яких зумовлює життєдіяльність індивідів у суспільстві в цілому. Якщо не буде забезпечено задоволення суспільства як цілісної системи, то неможливою стане і життєдіяльність індивідів. Отже, суспільство виступає у якості суб'єкта соціальної діяльності, що представляє собою відносну самостійну цілісність. На кожному конкретному історичному відрізку часу суспільство приймає конкретні, історично зумовлені форми, наповнюючи його конкретним змістом: 1) характеризується властивою йому соціальною структурою; 2) характеризується властивою йому соціально–політичною організацією; 3) характеризується властивими йому особливостями духовного життя; 4) характеризується властивими йому особливостями відносин з природою. Отже, людський індивід являється соціальною істотою і його життєдіяльність здійснюється у взаємовідносинах з іншими людьми, що зумовлюється тими відносинами, у які вступають люди для сумісної діяльності. Адже, індивід не може функціонувати ізольовано від суспільства і він характеризується певною цілісністю, так як у ньому знаходить своє втілення вся система суспільних відносин; він виступає носієм суспільного життя у соціальній самоорганізації суспільства [5].

В індивідуальному бутті знаходить своє втілення те загальне, що об'єднує всіх індивідів у рід «людина». Це виявлення загального в індивідуальному, що й характеризує індивіда як особистість яка є абсолютним деміургом (творцем). Тому основа формування особистості в філо–і онтогенезі – це суспільна виробнича діяльність, яка завжди передбачає взаємодію з іншими. Тому суспільство – це сума зв'язків, сукупність чи система відносин, які виникають завдяки сумісному життю людей, відтворюють і трансформують їх діяльність. Соціальність – це взаємозумовленість життя людей, взаємозумовленість їх життям один одного, процесами і результатами сумісної та індивідуальної діяльності. Проблема заключається в тому, що система зв'язків людей може розумітися як те, що існує «в людях», «через людей», «рядом з людьми» і «над людьми». Суспільство може бути представлено як те, що виникає з життя людей, як дещо

відокремлене від людей, і як дещо, що зумовлює і передвизначає людей. Суспільство може бути представлено як особлива система, у яку «включаются» і в якій соціалізуються люди, а у суспільних зв'язках розкриваються залежності руху індивідуальних сил, здібностей і умов самореалізації людей. Адже виникнення суспільства зумовлено необхідністю забезпечення умов задоволення життєвих потреб індивідів, необхідністю забезпечення їх існування, а це означає, що людський індивід являється соціальною істотою і його життєдіяльність здійснюється у взаємозв'язках з іншими людьми. Це зумовлюється тими відносинами, у які люди вступають для сумісної діяльності, яка є нічим іншим, як специфічним виявленням соціального конструювання реальності [7].

Як свідчить аналіз, структура суспільних відносин найбільш адекватно виражає структуру життєдіяльності суспільства. В основі структурованого поділу суспільства лежить типологія суспільних відносин у вигляді відносно автономних сфер суспільства. Кожній сфері і кожному виду суспільних відносин відповідає певний вид діяльності. Категорія «суспільні відносини» виражає інтегративні результуючі характеристики взаємодії людей. К.Х. Момджян вважає, що будь-яка група суспільних відносин не може розглядатися у якості субстанційної основи соціуму, постільки якісна специфіка суспільних відносин заключається в їх здібності фіксувати істотний, стійкий характер взаємовідносин сторін. Відносинами закріплюється деякий статус сторін, що проявляється в їх стійкому координаційному чи субординаційному зв'язку, відтворюваного незалежно від того, які саме агенти здійснюють фіксовану по змісту взаємодію. Цей статус детермінується змістом конкретних форм діяльності. Під діяльністю багато вчених розуміють інформаційно направлену активність живих систем, що виникає на основі адаптації до оточуючого середовища, викликану шляхом задоволення потреб даних систем здійснювати функцію самозбереження [8]. Одні вчені вбачають специфіку людської діяльності в її виробничо-творчому характері (В.Феофанов); інші – в способі предметного існування людських особистостей і предметного втілення їх сил (В.Дьомін); треті – підкреслюють таку людську ознаку діяльності, як її усвідомленість (М.Дьомін); четверті – доцільність (Е.Маркарян). Існують також позиції, що розглядають людську діяльність як процес взаємоперетворення матеріального в ідеальне (Б.Воронович, Ю.Плетніков) чи як маїтеріальний процес опосередкований усвідомленням суспільства (В.Байлук). Звідси найбільш значущі фактори специфікації людської діяльності – «праця», «культура «досвід». Суспільні процеси розглядаються як діяльнісні чи «процеси відносин», які слід назвати діяльнісними чи, в дюркгеймівському смислі соціальними [9]. Не випадково ще Г.В.Ф. Гегель відмічав, що суспільні зв'язки – це вираження життєвої потреби індивідів у взаємному існуванні. Отже, компонентами суспільства слід назвати: 1) матеріальне виробництво (виробничі сили і виробничі відносини); 2) відтворення людини (демографічна сфера, побут, охорона здоров'я, фізична культура, освіта); 3) виробництво нематеріальних цінностей (політика, право, мораль, наука, мистецтво, релігія); 4) комунікація (транспорт, мова, пошта, телеграф, преса, радіо, телебачення, Інтернет). Кожна з цих сфер (матеріальна, політична, соціальна, духовна) ви означає рід, вид і сукупність постійно відтворюваних потреб), суб'єктів, тобто певні соціальні утворення людей як членів суспільства, які задовольняють ті чи інші потреби; способи реалізації сумісної діяльності людей, її об'єктивовані продукти і результати діяльності; відношення суб'єктів до даних продуктів і результатам, а також самі взаємовідносини між індивідами; соціальне управління (регулювання, контроль, облік, аудит). Серед типів діяльності слід виділити: 1) діяльність; 2) соціальні відносини; 3) соціальні інститути, які породжують матеріальне і духовне виробництво, соціобіологічне відтворення, комунікативну і управлінську діяльність, наявність зворотного зв'язку між людьми та інститутами. Не випадково суспільство повинно знаходитися в режимі співіснування, важливим елементом якого є кооперація, в основі якої культура. Саме культура є базисом етнічної солідарності, соціалізації і лояльності, так як вона включає код, смисл якого можуть повністю розуміти члени даної культурної спільноти [10].

У той же час слід визначити основні принципи системного підходу до аналізу суспільства. Система – це певним чином упорядкована множина елементів і взаємопов'язаних між собою і утворюючих цілісну єдність. Соціальна система – це цілісне утворення, основним елементом якого є люди, взаємодії і взаємовідносини. Вони носять стійкий характер і переходять від покоління до покоління. Соціальний зв'язок – це набір фактів, що зумовлюють сумісну діяльність в конкретних спільнотах у конкретний час для досягнення тих чи інших цілей. Соціальні зв'язки детермінують-

ся соціальними умовами, у яких живуть і діють люди. Сутність соціальних зв'язків проявляється у змісті і характері дій людей, що складають дану соціальну спільноту. Філософи виокремлюють соціальні зв'язки: зв'язки і взаємовідносини, контролю, інституціональні. У контексті цього процесу соціальна взаємодія – це процес, у якому люди діють і відчувають вплив один на одного; механізм соціальної взаємодії, що включає індивідів, які здійснюють ті чи інші дії; зміни в соціальних спільнотах чи суспільстві в цілому; вплив цих змін на інші і зворотну реакцію індивідів. Взаємовідносини, що виникають у процесі соціальної взаємодії, приводять до новим соціальним відносинам і являють собою відносно стійкі самостійні зв'язки між індивідами і соціальними групами. Отже, суспільство складається з множини індивідів, їх соціальних зв'язків, взаємодій відносин і являє собою не сумативну, а цілісну систему [11]. Це означає, що на рівні суспільства індивідуальні дії, зв'язки і відносини створюють нову системну якість, яка являє собою особливий якісний стан. Суспільні відносини і взаємодії носять надіндивідуальний і надособистісний характер, в результаті чого слід зробити висновок, що суспільство – це деяка самостійна субстанція, яка по відношенню до індивідів є первинною.

В історії соціально-філософської думки має місце чимало дефініцій суспільства, які зводяться до наступного. Е.Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, яка базується на колективних уявленнях.

М.Вебер відмічав, що суспільство – це взаємодія людей, що являється продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших дій. Т.Парсонс відмічав, що суспільство – це система відносин між людьми, началом яких являються норми і цінності. К.Маркс розглядав суспільство як історичну сукупність відносин між людьми, що розвиваються, і формуються у процесі їх сумісної діяльності. У цих визначеннях у тій чи іншій мірі виражений підхід до суспільства як цілісної системи елементів, які знаходяться у тісному взаємозв'язку між собою. Е.Дюркгейм, поєднуючи з Г.Спенсером і Ф.Теннісом стверджує, що сучасне суспільство, будучи засноване на екстенсивному розподілі праці, не є просте зібрання воль ізолюваних індивідів, зібрання договорів, які базуються на особистісному інтересі, а представляє собою органічну єдність і цілісність [12].

В контексті атомістичної теорії суспільство розуміється як сукупність діючих особистостей чи відносин між ними. Дж. Девіс відмічав, що все суспільство можна уявити як легке павутиння міжособистісних почуттів та установок. Кожна людина може бути представлена як така, що сидить у центрі і зіткана з павутиння, пов'язана з небагатьма іншими і косвенно зі всім світом. Г.Зіммель відмічав, що суспільство представляє собою взаємодію індивідів, яка складається завжди з певних потягів чи певних цілей (ділових, релігійних, еротичних). З індивідуальних носіїв спонукальних імпульсів і цілей створюється «єдність» суспільства.

В сучасній соціальній філософії відомою є «мережева» теорія, основні принципи якої були сформувані Р.Бертом. Головний акцент дана теорія робить на «діючих» індивідах, які приймають значимі рішення ізолювано один від одного. В центрі уваги цієї концепції – особистісні атрибути діючих індивідів. Істотним компонентом у визначенні суспільства являється тип відносин [13].

У теоріях соціальних груп суспільство інтерпретується як сукупність пересічених груп людей, які являються різновидами однієї існуючої групи. Як приклад, концепція Ф.Знанецького, у теорії якого виділяється народне суспільство, католицьке суспільство, а істотним компонентом у визначенні суспільства являється людська група. Аналізуючи суспільство як найбільш загальну сукупність, автори цієї концепції ототожнюють поняття суспільство і людство. Суспільство трактується через систему соціальних інститутів та організацій; це велика сукупність людей, що здійснюють сумісне соціальне життя у межах цілого ряду соціальних інститутів і організацій. Системний виклад цієї концепції представлено у працях Т.Боттомора і С.Ліпсета. Саме соціальні інститути та організації гарантують усталену стійкість, встановлюють струнку структуру можливих форм колективного життя, без яких неможливо було б забезпечення потреб, гарантування організованого процесу колективної діяльності, регулювання конфліктів, розвиток культури і т.п. Визначення цього підходу можна було б назвати «інституціональним» або «організованим», постільки у факті існування інститутів та організації вони вбачають характерні риси суспільства, без яких не можна було б гарантувати подальшу еволюцію і саморозвиток суспільства [14].

Суспільство з позицій функціоналізму було сформовано Г.Спенсером, Радкліф-Брауном, Р.Мертеном, Т.Парсонсом.

В контексті функціональної концепції суспільство трактується як група людських істот, які представляють собою самозабезпечуючу систему дії. Суспільство як відносно чи самозабезпечуюче населення характеризується внутрішньою організацією, територіальністю, культурними відмінностями і природним відтворенням. Загальний недолік всіх цих концепцій суспільства являється те, що вони ототожнюють поняття «суспільства» з громадянським суспільством, не аналізуючи матеріальну основу, на якій виникає і розвивається громадянське суспільство. Головні недоліки функціоналізму: 1) позаісторичний підхід до вивчення суспільства (суспільство розглядається статично, поза динамікою розвитку); 2) не здатний представити динаміку і аналіз конфліктів (ідеологічна орієнтація на стабільність); 3) не здатний певним чином відобразити у соціальному індивідуальне. Так, суспільство Т.Парсонс розглядає як функціонуючу підсистему. Система не може вижити і функціонувати, якщо не вирішені її основоположні проблеми: 1) проблема раціональної організації і розподілу матеріальних, культурних і людських ресурсів; 2) проблема адаптації людини до навколишнього середовища; 3) проблема визначення основних цілей і підтримки процесу їх досягнення (політика виробляє цільові настанови); 4) проблема інтеграції – збереження стійкості внутрішньої єдності, солідарності; 5) проблема підтримки зразка, мотивації акторів при виконанні ними соціальних ролей і подолання невидимої напруги у системі особистісної мотивації [15].

Т.Парсонс досліджує ситуацію взаємодії соціальних суб'єктів, пов'язану між собою системою «взаємних очікувань» у тому смислі, що їх дії орієнтовані на очікування партнера. Т.Парсонс створює формалізовану модель системи дії, яка включає підсистеми: 1) культурну; 2) соціальну; 3) особистісну; 4) організаційну, які регулюються за допомогою узагальнених посередників – мова, гроші, влада, цінності, вплив. Згідно з Т.Парсонсом, будь-яка суспільна система має дві основні орієнтації, які він називав «всіма орієнтації»: 1) зовнішньо-внутрішня, яка означає, що будь-яка система орієнтується або на оточуюче середовище, або на свої власні проблеми; 2) інструментально-конструкторська, що означає, що орієнтація системи пов'язана або з нинішніми, або з довготривалими потенційними потребами і цілями. З положення про ці всі виникає набір основних функціональних категорій: 1) адаптація; 2) цілепокладання; 3) інтеграція; 4) відтворення структури. Ці функції соціальної системи забезпечуються різними підсистемами: 1) функцію внутрішньосоціальної системи забезпечує економічна підсистема – адаптація; 2) функцію цілепокладання – політична підсистема; 3) функцію інтеграції – правові інститути і звичаї; 4) функцію відтворення – система вірувань, мораль, органи соціалізації, інститути освіти. Т.Парсонс визначає суспільство як систему відносин між людьми, зв'язуючи началом якої є норми і цінності. Умови для існування будь-якої соціальної системи: 1) система повинна задовольняти певні фізичні потреби членів суспільства; 2) повинна мати певні засоби розподілу матеріальних ресурсів; 3) виробляти процес соціалізації (виховання у душі певних цінностей); 4) повинна мати організацію певних видів діяльності; 5) повинна мати інструментальні засоби, щоб справлятися з порушеннями тієї організації тими чи іншими засобами – насилля чи спонування; 6) кожне суспільство повинно мати, крім загальних тільки йому властиві цінності (західноєвропейські, японські); 7) суспільні інститути повинні бути відносно сумісні один з одним [16].

Е.Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, яка базується на колективних уявленнях.

М.Вебер відмічав, що суспільство – це взаємодія людей, що являється продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших дій.

Т.Парсонс відмічав, що суспільство – це система відносин між людьми, началом яких являються норми і цінності.

К.Маркс розглядав суспільство як історичну сукупність відносин між людьми, що розвиваються, і формуються у процесі їх сумісної діяльності. З точки зору теоретичного підходу, суспільство розуміється як сформована у процесі історичного розвитку відносно самостійна система соціальних зв'язків і відносин як великих, так і малих груп людей, яка підтримується силою звички, традицій, закону, соціальних інститутів (громадянського суспільства), та базується на певному способі існування суспільства як цілісної системи. У цих визначеннях у тій чи іншій мірі виражений підхід до суспільства як цілісної системи елементів, які знаходяться у тісному взаємозв'язку між собою [17].

Суспільство – соціальна система структур, які представляють собою концепцію структурно-функціонального аналізу чи теорії соціальної дії. Суспільство – це своєрід-

на система координат дії, важливими елементами якої являються: соціальна система, система культури, система особистості (індивідуальності). Сукупність суспільних відносин залежить від взаємозв'язків індивідів і соціальних систем. Внаслідок і на основі взаємодії «Я» і «Другого» система культури вибудовується у систему особистості, завдяки чому створюється стабільна соціальна система. Внаслідок такого вибудовування (і стабілізації) формується система соціалізації особистості. У системі координат дії головним поняттям є взаємодія і саме на основі цього відбувається поєднання особистості і соціальної системи. Людська дія як самоорганізуюча система залежить від: 1) наявності символічних механізмів регуляції – мова, цінності; 2) в залежності від індивідуальної дії: від загальноприйнятих норм і цінностей; 3) в незалежності від умов середовища і суб'єктивних визначень ситуації [18].

В той же час мають місце теорії, в контексті яких соціальна система в цілому психологізується, розглядається як незалежна від історичних, матеріальних, соціальних, політичних умов існування. Намагання Т.Парсонса пояснити суспільство через особистісні зв'язки є важливим. Вся наша діяльність проникнута особистісними зв'язками, відносинами до справи, інститутів, соціальним спільнотам, до людей взагалі. Ігнорувати особистісні відносини у соціальних діях – це недооцінювати суспільну зумовленість індивідуального буття. Культура у соціальній системі включає найбільш загальні зразки дії: вибір цілей, цінностей, вірувань, знань, що реалізуються в діях. Кожні з підсистем розглядається як спеціалізована на виконанні однієї з функцій, від якої залежить збереження меж більш широкою системою. Кожна з підсистем залежить від результатів діяльності останніх підсистем. В той же час діє процес інкультурації, в ході якого індивід освоює традиційні способи мислення і дії, характерні для культури, до якої він не належить. Процес інкультурації означає вrostання особистості в іншу культуру, завдяки цьому терміну можна зрозуміти структуру і природу маргінальної особистості, взаємоприсотувати шляхом акцентуації – взаємопроникнення; сприяти розвитку «донорської» чи «реципієнтної» культури. Тому люди, які виросли на межі культур, відрізняються більш раціональним баченням світу, можуть оцінювати віддале і передове у культурі. В результаті таких процесів надзвичайно важливим є дух міжкультурного співіснування у полікультурному соціумі [19].

Будь-яке соціальне явище, в тому числі і суспільне життя, може бути поясненим через сукупність індивідуальних дій. З точки зору індивідуалізму схема дії включає в себе наступні елементи: 1) діюча особа, тобто індивід чи група; 2) втягнення в ситуацію, яка характеризується наявністю певної частки насилля; 3) переслідування будь-якої цілі через дії; 4) маніпулювання ресурсами чи досягненням цілі; 5) більш менш чітко означена поведінка. У цьому плані слід виокремити наступні теорії взаємодії людини і суспільства.

1. Теорія соціального обміну (Дж.Хоманса) робить акцент впливові на поведінку людей через винагороди і затрати: а) чим частіше вчинок винагороджується, тим частіше він повторюється; б) коли потреби людини майже задоволені, вона у меншій мірі намагається перекладати зусилля для їх задоволення.

2. Теорія справедливого обміну (Дж.Адамс, Дж.Уолстер), в контексті якої розвиваються положення: а) група збільшує колективні вигоди, обмежуючи індивіда і добиваючись справедливих відносин; б) чим сильніше сприймаються несправедливості, тим сильнішим є дискомфорт та інтенсивніші зусилля щодо їх подолання та встановлення справедливих відносин; в) досягнення соціальної справедливості розглядається як головний стимул дії індивідів і груп [20].

3. Теорії символічного інтеракціонізму мають своїм об'єктом дослідження процесу взаємодії, що розуміється як систем а комунікації і міжособистісного спілкування. Соціальний світ, як і особистість, являється продуктом ролівої взаємодії між людьми на основі узагальнених символів. Сучасний світ насичений суб'єктивністю і представляє організований світ культури. Він представляє собою не-розвинутість суб'єкта і об'єкта – інтерсуб'єктивність. Дана символічна взаємодія між людьми у повсякденному житті акцентує увагу на комунікативних зв'язках – інформаційних процесах, мові і мовленні, засобах зв'язку. Це дозволяє проникнути у смисл іншого. Для інтеракціоністського підходу характерним являється зосередження інтересу на соціальних дефініціях – процесах, пов'язаних з пошуками смислових значень, а не на соціальних фактах. Реальність конструюється через теорію, формування дефініцій і значень, що утворюють символічну форму. Людство є розгалужений соціальний процес, у якому люди зайняті побудовою сумісних дій з метою вирішення ситуації за зразком «об'єкт

(соціальний факт)–символ–дефініція». Світ об'єктів представляє собою істинний смисл організації їх діяльності [21].

4. Теорія взаємодії людини і суспільства Г.Блумера, в контексті якої соціальний світ розглядається як постійно формуючий, що виникає у ході соціальної взаємодії, виробляє лінійно своєї поведінки на основі інтерпретації поведінки інших. Образ людини наділений творчим, активним, спонтанним характером визначення індивідуального характеру взаємодії. Його діяльність представлена як вільне конструювання актів соціальних об'єктів, соціальних універсумів. Такий активістський підхід заключає в себе соціально орієнтований погляд на людину. Свідомість людини наповнюється смислами, які витікають з соціального світу. Людина немов би «приміряє» на себе образ іншого і створюють свою індивідуальність, а соціальне життя уявляється як безперервний процес взаємного пристосування своєї поведінки до поведінки інших. Суспільство – це процес, у якому учасники пов'язані безперервно. Людина живе у світі значимих об'єктів, значення яких виникають у процесах соціальної взаємодії. Це процес породження соціального світу значними символами. У якому символ відіграє визначальну роль [22].

5. Концепція обміну Дж.К. Хоманса, у якій він висунув задачу створення функціоналістської теорії суспільства, в контексті якої задекларував ряд принципів системного аналізу соціальної групи. Дж.К. Хоманс вводить нове поняття «зовнішня система», під якою розуміє зовнішні умови групової діяльності людини у її взаємодії з соціальною групою та суспільством. Елементами внутрішньої системи являються діяльність, почуття, взаємодія, норми, які дозволили сформувати ряд законів (індуктивного спілкування), покликаних розкрити внутрішню структуру, процеси інтеграції і диференціації в групі. На початку ще 60–хрр. XX ст. концепція соціального обміну була сформована на протиположному функціоналізму, який «втратив» людину, ігнорував елементарні процеси с соціальної взаємодії, що створював елементарний фундамент суспільного життя, гіпертрофував роль мікросоціальних структур та інститутів. Такі поняття, як роль, статус, конформізм, влада прийнято було пояснювати з точки зору соціальних відносин, що їх породжують, та отримати нагороди і вигоди в процесі взаємного обміну. Основні принципи соціальних наук були редуковані до психологічного рівня, а їх фундаментом стала біхевіористська теорія (Скіннер). В результаті були сформовані універсальні закономірності поведінки людини у залежності від цінностей винагород і покарань і взаємного обміну між ними, з яких слід вивести різні типи соціальних організацій і соціальної поведінки людей [23].

6. «Розуміюча філософія» Г.Зіммеля намагалася пояснити існування суспільства чи індивіда в суспільстві; взаємодію людей один з одним; розкрити протилежність законів природи і суспільства; намагалася застосувати до аналізу суспільних процесів метод пояснення і відношення до цінностей. Підхід Г.Зіммеля заключається в аналізі суспільства як мережі взаємодії між людьми, яким він приділяв велику увагу. Суспільством він називав певну сукупність соціалізованих індивідів, які створюють спільність на основі деякої соціальної дійсності; систем у відносин між індивідами, завдяки чому їх сукупність перетворюється в суспільство.

7. Концепція функціоналізму Р.Мертон зосереджувала свою увагу на тому, що одне й те ж явище може мати різні функції, а одна й та ж функція може виконуватися різними явищами. Р.Мертон вводить поняття «дисфункція», тобто тієї, що руйнує явище. Він стверджував, що одні й ті ж елементи можуть бути функціональними по відношенню до одних систем і дисфункціональними до інших систем. Р.Мертон вводить відмінності між явними і таємними (латентними) функціями.

8. Теорія соціальної дії Ю.Габермаса виходить з того, що суспільне життя являється складним комунікативним процесом, культурною репродукцією, соціальною інтеграцією соціальних задач. Якщо безвідносно до смислу, який вкладає в нього сама людина, то особистісним і закономірним наслідком слід прийняти функціоналістську трактовку суспільства. Суспільство розуміється як певний структурований комплекс, який детермінується статусом, правами та обов'язками індивідів як членів групи шляхом легітимації упорядкованих міжособистісних відносин. В понятті «суспільства» імпліцитно виражається сфера легітимації не регламентованих форм соціальності [24].

9. Концепція суспільства як цілісної і розвиваючої системи Т.Парсонса, який намагався побудувати загальну аналітичну логіко–дедуктивну теоретичну систему, яка охоплює людську реальність у всій її багатоманітності. Теорія соціальної дії – висхідний пункт всієї системи суспільства і відносин, засіб інтеграції різних сфер знання.

Соціальна дія розділяється на три частини: 1) суб'єкт дії; 2) ситуація дії; 3) орієнтація суб'єкта. Основною ознакою соціальності являється наявність суб'єктивного смислу дії для самого діяча. Поняття «структура» у Парсонса – це сукупність стійких стандартизованих відносин індивідів – діячів (елементів), характерною рисою якої являється те, що дійові особи виконують певні ролі.

10. Марксистська концепція суспільства. Детерміністський підхід всього виражений у марксизмі, з точки зору якого суспільство як цілісна система складається з наступних підсистем – економічної, соціальної, політичної та ідеологічної, кожна з яких можна розглядати як систему. Щоб відрізнити ці підсистеми від власне соціальної, їх називають соціетальними. У взаємовідносинах між цими системами головну роль відіграють причинно–наслідкові зв'язки, тобто кожна з цих систем існує не сама по собі, а знаходиться у причинно–наслідковій залежності від інших систем. Ці системи представляють собою ієрархізовану структуру, тобто знаходяться в співвідношенні субординації, підпорядкованості у тому ж порядку, як вони перераховані. У марксизмі чітко вказується на залежність і зумовленість всіх систем від особливостей економічної системи, в основі якої лежить матеріальне виробництво, що базується на певному характері відносин власності. У марксизмі підкреслюється зворотний зв'язок всіх соціетальних систем: кожна наступна система здійснює зворотний вплив на попередні. Взаємний вплив безпосередньо зв'язаних між собою соціетальних систем носить діалектичний характер. У результаті такого підходу суспільство розглядається у марксизмі як живий, що знаходиться у постійному русі і розвитку організм, у вивченні якого провідну роль відіграє аналіз виробничих відносин [25].

Таким чином, слід зробити висновки, що в залежності від того, як розуміється людська суть, визначається і ціль людської історії. Якщо людина мислиться як діяльнісна істота, як творіння власних рук, то історія розглядається як процес самопородження людини, його власної активності у процесі специфічної людської діяльності. Метою осмисленої історії людства буде виникнення людини як такої, як специфічної родової істоти, а її вищою цінністю буде цілісна людина, як головний продукт історичного процесу. Тільки пізнавши свою власну природу, тобто узгодивши з нею всі родові суспільні форми життя, люди стануть власне людьми і суб'єктами власного життя і власної історії [26].

Список використаних джерел

1. Аверин А.Н. Социальное управление: опыт философского анализа / А.Н. Аверин. – М.: Политиздат, 1984. – 396 с.
2. Аверина О.І. Мінливість соціальних систем: теоретико–методологічний аналіз: дис. ... кан. філос. наук: 09.00.03 / Аверина Ольга Іванівна. – К., 2009. – 200 с.
3. Базалук О.А. Сущность человеческой жизни / О.А. Базалук. – К.: Наукова думка, 2002. – 270 с.
4. Барулин В.С. Социальная философия: Учебник. Ч. 1 / В.С. Барулин. – М.: Изд–во МГУ, 1993. – 336 с.
5. Беззенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
6. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман; [Пер. с англ. Е.Руткевич; Моск. филос. фонд.]. – М.: Academia–Центр; Медиум, 1995. – 323 с. – (Первые публикации в России).
7. Бергаланфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л.Бергаланфи // Системные исследования. Ежегодник 1969. – М.: Наука, 1969. – С.30–54.
8. Бех В.П. Философия социального мира: гносеологический анализ / В.П. Бех. – Запорожье.: «Тандем–У», 1999. – 284 с.
9. Бех В.П. Функциональная модель личности: поиски поликультурных детерминант поведения: Монография / В.П. Бех, С.О. Шалимова – К.: Вид–во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 255 с.
10. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: Монография. – 2–е изд. доп. – Запоріжжя: «Прогрес», 2007. – 148 с.
11. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем / В.В. Василькова. – СПб.: Изд–во «Лань», 1999. – 480 с.
12. Воронкова В.Г. Философия гуманистического менеджменту (социально–антропологічні виміри). Монографія / Воронкова Валентина Григорівна. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.

13. Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціокономічні та соціокультурні виміри. Монографія / Воронкова Валентина Григорівна. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.
14. Гегель Г.В.Ф. Наука логики: в 3-х т. / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1970–1972. – Т.1. – М.: Мысль, 1970. – 501 с.
15. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории структуризации. – 2-е изд. / Энтони Гидденс. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
16. Лазаревич А.А. Глобальное коммуникативное общество / А.А. Лазаревич. – Минск: Белорусская книга, 2008. – 350 с.
17. Луман Н. Общество как социальная система / Н.Луман; Пер. с нем. А.Антоновский. – М.: Издательство «Логос», 2004. – 232 с.
18. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н.Луман. – СПб.: Наука, 2007. – 643 с.
19. Марке К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955–1981. – Т.37. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1965. – 630 с.
20. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество / Н.Н. Моисеев. – М.: «Устойчивый мир», 2004. – 367 с.
21. Парсонс Т. О социальных системах / Т.Парсонс; Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. – М.: Академический Проект, 2002. – 832 с.
22. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т.Парсонс. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
23. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкот Парсонс; [пер. с англ. Л.А. Седого и А.Д. Ковалева; под ред. М.С. Ковалевой]. – М.: мАспектпресс, 1998. – 270 с.
24. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1; Чары Платона / К.Поппер; Пер. с англ. под ред. В.Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с.
25. Предборська І.М. Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І.М. Предборська. – К., 1993. – 23 с.
26. Пригожин И.Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабель Стингер; общ. ред. и послесл. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича, Ю.В. Сачкова. Изд.5-е. – М.: КомКнига, 2005. – 422 с.

Мельник В.В. Концепции взаимодействия человека и общества в контексте социокультурных основ: теоретико-методологические измерения

Дается анализ взаимодействия человека и общества, которые есть неоднозначными и противоречивыми и детерминируются объективной реальностью; анализ специфики общества, связанного с раскрытием сущности человека и мира; раскрываются компоненты общества и механизмы социального взаимодействия человека и общества; определяются дефиниции общества и разнообразные концепции взаимодействия человека и общества.

Ключевые слова: человек и общество, социокультурные измерения, специфика общества, сущность человека, социальное взаимодействие, жизнедеятельность общества, социальная система, системный подход, механизм социального взаимодействия.

Melnyk, V. The Concepts of interaction of man and society in the context of sociocultural bases: theoretical-methodological measurements

The article analyzes the interaction of man and society, which are ambiguous and contradictory, and are determined by objective reality; the analysis of specific society, connected with the disclosure of the essence of man and the world; it reveals the components of society and the mechanisms of social interaction between people and society; definition determination of society and various concepts of society and human interaction.

Key words: man and society, socio-cultural dimensions, the specifics of society, human nature, social interaction, life activity of society, the social system, the system attitude, the mechanism of social interaction.

Національна ідентичність у контексті модернізаційних процесів

Розглядається феномен модернізації, розкривається ідентифікаційна складова модернізаційної парадигми сучасної України, робиться висновок про необхідність переорієнтації модернізаційного проекту на національні цінності.

Ключові слова: національні цінності, модернізація, наздоганяюча модернізація, глобалізація, ідентичність, культурна ідентичність, національна ідентичність, українське суспільство.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Козловець Н.А.

Национальная идентичность в контексте модернизационных процессов

Рассматривается феномен модернизации, раскрывается идентификационная составляющая модернизационной парадигмы современной Украины, делается вывод о необходимости переориентации модернизационного проекта на национальные ценности.

Ключевые слова: национальные ценности, модернизация, догоняющая модернизация, глобализация, идентичность, культурная идентичность, национальная идентичность, украинское общество.

Глобализационные и модернизационные процессы глубоко затронули ценностные основания идентификации людей. В периоды всеобъемлющих трансформаций идентичности как самоощущенности, «символические самоопределенности» (С.Хантингтон) подвергаются серьезным испытаниям. Не случайно, сегодня все чаще говорят о таких явлениях, как «identity crisis» («кризис идентичности») или «identity vacuum» («вакуум идентичности»). Наиболее остро стоят вопросы самоидентификации народа, нации, государства, то есть этнической, национальной, государственной идентичности, что особенно актуально для стран постсоветского пространства. Бывшие советские республики в большинстве своем переживают кризис национальной идентичности, вызванный распадом СССР и необходимостью поиска новых оснований для своей общности.

Теория «модернизации», возникшая в 50–60-х гг. XX в. в лоне университетской науки США под влиянием работ Т.Парсонса и Р.Мертона, была создана американскими специалистами по странам «третьего мира» (С.Липсет, Ф.Ригтс, Д.Энтер, Р.Уарт, С.Хантингтон и др.) для объяснения происходящих там процессов, взрывающих традиционный порядок и способствующих переходу этих стран к индустриальному и демократическому обществу. Позднее данная теория была взята на вооружение США и другими западными государствами для обоснования их политики в отношении стран Азии, Африки, отчасти Латинской Америки. После исторического поражения коммунизма и распада СССР объектами изучения теории модернизации стали и постсоветские республики.